

УДК 35.072.3 : 331.5

І.М. Доляновська
кандидат юридичних наук, доцент,
Університет економіки та права «КРОК»
А.Ю. Мацик
здобувач вищої освіти ступеня «магістр»,
Університет економіки та права «КРОК»

Напрями державного захисту прав дітей, які належать до найуразливіших категорій

У статті висвітлено головні проблеми, які виникають в Україні при здійсненні захисту прав та інтересів дітей, які належать до найуразливіших категорій. Проблема забезпечення прав дитини – одна з наболілих проблем людства. Діти внаслідок вікових особливостей розвитку становлять групу осіб, що характеризується наївністю, довірливістю, залежністю від інших осіб, піддатливістю до різних маніпуляцій та зловживань із боку дорослих. Вони є однією з найменш захищених верств населення, саме тому потребують найбільшого захисту держави.

Ключові слова: діти, проблеми захисту прав дітей, державний захист.

И.Н. Доляновская
кандидат юридических наук, доцент,
Университет экономики и права «КРОК»
А.Ю. Мацик
соискатель высшего образования степени «магистр»,
Университет экономики и права «КРОК»

Направления государственной защиты прав детей, принадлежащих к наиболее уязвимым категориям

В статье освещены главные проблемы, которые возникают в Украине при осуществлении защиты прав и интересов детей, принадлежащих к наиболее уязвимым категориям. Проблема обеспечения прав ребенка - одна из наиболее проблем человечества. Дети в результате возрастных особенностей развития составляют группу лиц, характеризующуюся наивностью, доверчивостью, зависимостью от других лиц, податливостью к различным манипуляциям и злоупотреблениям со стороны взрослых. Они являются одним из наименее защищенных слоев населения, именно поэтому нуждаются в наибольшей защите государства.

Ключевые слова: дети, проблемы защиты прав детей, государственная защита.

I. Dolyanovska
Ph.D. in Law, Associate Professor
University of Economics and Law «KROK»

A. Matsykh
Post-graduate student,
«KROK» University

Areas of state protection of the rights of children belonging to the most vulnerable categories

The article outlines the main problems that arise in Ukraine in the protection of the rights and interests of children belonging to the most vulnerable categories. The problem of ensuring the rights of the child - one of the painful problems of humanity. Children due to the age-old peculiarities of development make up a group of people characterized by naivety, trust, dependence on others, the ability to handle various manipulations and abuse by adults. They are one of the least protected groups of the population. That is why they need the greatest protection of the state

Keywords: children, problems of children's rights protection, state protection.

Постановка проблеми

Неналежа на увага до процесу розвитку дитини, до реалізації її прав та свобод веде до викривленого сприйняття нею навколишнього світу, підміни ідеалів, що може відобразитися у поширенні дитячої злочинності, безпритульності, криміналізації суспільства. У дітей, що зростають у несприятливих умовах, розвивається агресія. Злочин для них – це протест проти суспільної байдужості, форма самоствердження і підвищення самооцінки. Недієвість законодавства, декларативність прав та свобод дитини провокують знецінення права в її свідомості, а доступність наркотиків, алкоголю, розповсюдження відеофільмів насильницького характеру сприяють поширенню злочинності у дитячому середовищі.

Важливість теми обумовлена тим, що забезпечення прав є чи не найголовнішою умовою фізичного, психічного благополуччя та розвитку дитини, становлення високого рівня її правової культури й правосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемі захисту прав дитини присвя-

чено значну кількість сучасних наукових досліджень, які допомагають більше проникнути в суть проблемної теми і зорієнтуватися на її специфіку. Це роботи В. Головченка, Х. Лисенка, К. Балабуєва, М. Герасимчука, Ж. Петровича, С. Константинова та інших. Вони досліджували категорію цивільного населення, зокрема й дітей, які залишаються особливо вразливою категорією, незважаючи на зусилля більшості держав світового співтовариства, лишаються основними суб'єктами - об'єктами системної дискримінації, що посилюється особливо в умовах кризових ситуацій, зокрема, під час збройних конфліктів.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Але разом з тим, сучасні риси та підходи державного захисту прав дітей найвразливішої категорії населення потребують постійної уваги та розвитку. Додаткової уваги потребує чинне законодавство у цій сфері з причини недостатньої невідповідності курсу на набуття членства в Європейському Союзі.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі аналізу чинного законодавства

та юридичної літератури з'ясувати основні проблеми правового регулювання і фактичної реалізації державного захисту дітей, та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Українські діти потребують захисту. Держава у своїй Конституції зобов'язалася захищати права найбільш уразливих категорій дітей. Державними структурами постійно здійснюється оцінка ситуації у сфері захисту прав дітей в Україні. Щороку багато дітей залишаються без батьківського піклування через складні життєві обставини, вживання батьками алкоголю, вживання наркотичних засобів, безвідповідальне ставлення та жорстоке поводження батьків з дитиною. Також існує термін «соціальні сироти» – це діти, які внаслідок економічних, соціальних і морально-психологічних причин при живих батьках залишилися сиротами. «Соціальні сироти» – особлива соціально-демографічна група дітей. Бездоглядні та безпритульні діти відносяться до цієї групи дітей, тобто дітей вулиці [6, с. 89].

Феномен сирітства має неабиякі юридичні наслідки – порушується конституційне право дитини на сімейне виховання та батьківське піклування, а це є порушенням одного з базових прав дитини, проголошених Конвенцією ООН про права дитини. Тому діяльність усіх відповідних соціальних інститутів, у тому числі й держави, має бути спрямована на створення таких форм виховання та утримання дитини-сироти, які хоча б певною мірою могли компенсувати відсутність сім'ї. Певною мірою, тому що всі ці форми можуть лише пом'якшити вплив негативних факторів на дитину, становище, в якому вона опинилася, а не компенсувати повністю відсутність її власної сім'ї [7, с.123].

Пріоритетом влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначено саме сімейне виховання, а основними його формами – усиновлення, оформлення опіки (піклування), вла-

штування до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу. Дітям, які не мають можливості виховуватися в біологічній родині, держава законодавчо гарантує право на сімейне виховання шляхом розвитку сімейних форм їхнього влаштування. Розвиток саме цих форм визначено життєво необхідною умовою виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [2].

Дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківської опіки, законодавство України гарантує низку пільг. Разом з тим, соціальне сирітство набуває загрозливих масштабів. Діти України сиротіють, маючи живих батьків: щороку значна кількість дітей залишається без батьківської опіки. Через низький рівень матеріального забезпечення всиновити чи в дочерити тих, хто опинився в інтернаті, можуть далеко не всі українські громадяни.

Дитячі соціально-виховні заклади ставлять перед собою завдання: забезпечити оптимальні умови життєдіяльності дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. У справі виховання й утримання дітей в інтернатах наша держава має певні напрацювання: впроваджуються нові навчально-виховні технології; вихованці інтернату залучаються до навчання у загальноосвітніх школах; при інтернатах створюються мініпідприємства, цехи, мініпекарні, що частково допомагає вирішити фінансові проблеми, відкриваються профорієнтаційні центри. Значна частина дитячих будинків та шкіл-інтернатів має слабку матеріально-технічну базу, потребує ремонту житлових та службових приміщень. Вихованці інтернатних закладів забезпечені одягом і взуттям на 60–70%. Матеріальні потреби дітей адміністрація дитячих закладів змушена вирішувати за рахунок спонсорських коштів, отримати які дуже не просто [8, с.202].

Влаштувати дітей після закінчення навчання досить проблематично. Більшість вихованців має намір продовжити навчання, передусім це можливість отримати місце в гуртожитку, фінансову підтримку у вигляді стипендії, інші пільги, встанов-

лені державою. Для 41% найголовнішим при працевлаштуванні є вирішення житлової проблеми.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки», відповідно до ст.8 «Держава здійснює повне забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа» [3].

Допомога й утримання таких дітей не можуть бути нижчими за встановлені мінімальні стандарти, що забезпечують кожній дитині рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку на рівні, не нижчому за встановлений прожитковий мінімум для таких осіб.

У порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, випускники навчальних закладів із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечуються за рахунок навчального закладу або відповідної установи одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. Затверджуються Кабінетом Міністрів України нормативи забезпечення одягом та взуттям. За бажанням випускників навчальних закладів, їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Вартість повного державного забезпечення у грошовому еквіваленті для дітей віком від народження до трьох років, від трьох до семи років, від семи до десяти років, від десяти до чотирнадцяти років, від чотирнадцяти до вісімнадцяти років та осіб із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, до двадцяти трьох років визначається відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» [5].

Для тих, хто йде вчитися до професійно-технічних та вищих навчальних закладів, певною мірою проблеми самостійного життя вирішуються. Складніше тим, які

мають розпочати трудове життя відразу після закінчення школи. Законодавчо визначено забезпечення таких дітей житлом та робочим місцем, однак реально ці гарантії практично не реалізуються. До речі, у разі відмови в прийомі на роботу молодих громадян у межах встановленої квоти державна служба зайнятості, відповідно до статті 5 Закону України «Про зайнятість населення», може застосовувати штрафні санкції за кожен таку відмову у п'яти-десятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян [4].

На думку провідних учених, держава повинна впроваджувати такі заходи для зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування:

- дітям, які залишилися без піклування батьків, забезпечувати своєчасне виявлення й облік та надавати їм статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;

- активізувати роботу щодо пошуку кандидатів у потенційні усиновителі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки та батьки-вихователі;

- підвищувати рівень матеріального забезпечення населення, що можливе за умов створення робочих місць та адекватного життєвим потребам розміру оплати праці;

- реалізовувати соціальні програми, спрямовані на матеріальну та соціальну підтримку сімей з дітьми, молодих сімей, неповних сімей; соціальну політику, спрямовану на піднесення сімейних цінностей, формування культури сім'ї, виховання в батьків відповідальності за виконання батьківських обов'язків;

- боротися з алкоголізацією та наркоманією – суттєві причини поширення соціального сирітства [6, с. 90].

Проблема сирітства в Україні породжує й іншу проблему. Діти, залишені батьками, які не потрапили до інтернату чи втекли з нього, часто стають жертвами торговців живим товаром. Їх продають з метою трансплантації органів або з метою сексуальної чи трудової експлуатації.

Згідно з положеннями статті 149 Кримінального кодексу України, притягти до відповідальності за здійснення будь-якої незаконної угоди щодо передачі людини можна тільки в тому випадку, якщо має місце її переміщення через державний кордон України. Під дію закону, таким чином, не підпадають ситуації, якщо такі дії відбуваються в межах України. Проблема захисту жертв торгівлі дітьми та їх реабілітація потребує уваги та розробки на національному рівні керівних принципів щодо захисту жертв до, протягом і після кримінального розслідування. Потерпілим важко домогтися компенсації навіть у разі доведення факту продажу чи використання дитини з метою сексуальної чи трудової експлуатації. Звинувачену в торгівлі дітьми людину можуть посадити на 15 років за ґрати, конфіскувавши при цьому її збереження та майно. Проте коли доходить до цивільного позову про відшкодування моральних і матеріальних збитків потерпілих, то виявляється, що майно та гроші вже конфісковані й стягувати неможливо. Якщо, за рішенням суду, призначена конфіскація, то найчастіше трапляється так, що потерпіла особа знову ж таки не може отримати через суд відшкодування. Трапляється так, що люди, які займаються торгівлею людьми/дітьми, намагаються робити так, щоб за ними не числилося майно. На банківському рахунку офіційно вони також не мають коштів. До того ж потерпіла сторона може висувати вимоги на більшу суму, ніж пропонуватиме суд, а у засудженого взагалі може не бути коштів на рахунку – лише квартира. Ускладнює цей процес ще й те, що потерпілим дітям-сиротам дуже складно знайти представників, які б відстоювали їхні права в суді [1].

За перші шість місяців 2018 року поліція виявила майже 200 фактів торгівлі людьми, з них 108 – це сексуальна експлуатація.

Упродовж двох років за підтримки підрозділів з боротьби з торгівлею людьми у 23 областях України було затримано зловмисників, які організували торгівлю

дітьми під прикриттям послуг сурогатного материнства. При чому до суду було передано п'ять кримінальних проваджень щодо продажу неповнолітніх з метою вилучення органів.

Держава повинна захищати дітей, які з тих чи тих причин мають конфлікт із законом, таким чином, попереджуючи наступні злочини особи, яка ще недостатньо сформувалася як особистість [6, с.90].

Українські правники виділяють дві групи неповнолітніх, що перебувають у конфлікті із законом:

1. Неповнолітні правопорушники, які були засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (такі неповнолітні перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції Державного департаменту України з питань виконання покарань та кримінальної міліції у справах неповнолітніх).

2. Неповнолітні правопорушники, які перебувають у місцях позбавлення волі – виховно-трудовах колоніях. Існує ще одна група – ті, хто повернувся з місць позбавлення волі й має соціальні проблеми після свого повернення.

Метою державної системи охорони правопорядку України (ст. 50 Кримінального кодексу України) є не тільки покарання, а і виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. Щодо неповнолітніх, які порушили закон, широко використовується практика звільнення від відбування покарання з випробуванням, застосування примусових заходів виховного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності, адміністративного покарання. Неповнолітній, який вчинив злочин невеликої або середньої тяжкості, може бути звільнений судом від покарання у разі щирого каяття та подальшої бездоганної поведінки. Тоді до нього застосовуються примусові заходи виховного характеру, передбачені п. 2 ст. 105 Кримінального кодексу України [1].

Протягом останніх років спостерігається тенденція до застосування альтернативних форм покарання.

Направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації неповнолітні правопорушники, які потребують особливих умов виховання, в порядку, встановленому законом.

Неповнолітні, що вживають алкоголь, наркотики, а також ті, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації, в порядку, встановленому законом, направляються до центрів медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

Встановлено законодавством України, що дітям, які перебувають у цих закладах, гарантується право на гуманне ставлення з боку оточуючих, на охорону здоров'я, побачення з батьками або особами, що їх замінюють, отримання базової освіти і професійної підготовки, листування, відпустку, отримання передач, посилок від батьків або гуманітарних, благодійних та інших організацій, які виявили бажання допомогти їм [6, с.80].

Згідно зі ст. 33 Закону України «Про охорону дитинства», затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Про затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють батьків чи осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури. Забороняється утримання дитини в одному приміщенні з дорослими затриманими, арештованими чи засудженими особами [2].

На спеціальну систему виправних установ покладено виконання визначеного судом покарання у вигляді позбавлення волі. Державний департамент України здійснює загальне керівництво з питань виконання покарань цими установами. У структурі Департаменту існує 11 виховно-трудових колоній для неповнолітніх: 10 – для юнаків (Дубенська, Ковельська, Кременчуцька, Павлоградська, Перевальська,

Маріупольська, Прилуцька, Курязька, Самбірська, Бережанська) і одна — для дівчат (Мелітопольська). У всіх колоніях функціонують загальноосвітні середні школи та професійно-технічні училища, в яких підлітки мають можливість навчатися та отримати професійну підготовку.

Висновки

Отже, державний захист має бути на-самперед направлений на такі категорії дітей: діти-сироти, соціальні сироти, діти з особливими потребами, неповнолітні правопорушники, діти з неблагополучних сімей, діти вимушених внутрішніх переселенців. Сьогодні одна з найбільш актуальних проблем у всьому світі – це діти, позбавлені сім'ї, що опинилися викинутими на вулицю в результаті важких життєвих обставин. Вуличні й працюючі діти, звичай, живуть у жахливих обставинах і є жертвами всіх видів насильства. Багато хто з них страждає різними захворюваннями. Багато хто з них навряд чи коли-небудь ходив до школи або вже не ходить більше до школи. Якщо ці діти переживуть голод, проституцію, сексуальне насильство, хвороби, соціальне відчуження, утиск поліції, проблеми, пов'язані з порушенням закону, тюремне ув'язнення, вживання дешевих руйнівних наркотиків, небезпечну і низькооплачувану роботу, включаючи рівно-сильні рабству домашні роботи, вони виростуть та перетворяться на безграмотних дорослих.

Відповідальність за радикальне вирішення проблеми соціального відчуження дітей лежить на державі.

Важливо проводити щорічні статистичні перевірки кількості дітей-сиріт, дітей, залишених без батьківського піклування, неблагополучних сімей, в яких виховуються діти, щоб у подальшому своєчасно вживати заходи щодо покращення становища цих дітей задля спільного благополуччя.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. № 25-26. Ст.131.
2. Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради, 2001. № 30. Ст.142.

3. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки» // Відомості Верховної Ради України, 2005. № 6. Ст.147.
  4. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. // Відомості Верховної Ради, 2013. № 24. Ст.243.
  5. Закон України «Про прожитковий мінімум» // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999. N 38. Ст.348.
  6. Головченко В. Правові засади виховання та захисту прав дитини // Право України, 2008. №5. С. 88-91.
  7. Красножон Т. В. Соціальне сирітство в Україні як соціально-педагогічне явище // Вісник Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2009. № 3. С. 122-124.
- Дитинство в Україні: Права, гарантії, захист / М-во України у справах сім'ї та молоді; Укр. ін-т соц. досліджень. Київ : Столиця, 2008. 245 с.